

‘मैले नजन्माएको छोर्रो’ कथाको समाख्यान विश्लेषण

गोविन्दप्रसाद लुइटेल्¹

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन ‘मैले नजन्माएको छोर्रो’ कथाको समाख्यान विश्लेषणमा आधारित रहेको छ । समाख्यान विश्लेषण समाख्यानको संरचना विश्लेषण गर्ने समाख्यानशास्त्रीय अवधारणा हो । यसमा समाख्यानअन्तर्गत विवेच्य कथाका समाख्याता, समाख्यानात्मक वाच्यत्व र कथनीयताको निरूपण गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्रस्तुत कथामा कथासम्बद्धताका आधारमा बहिर्निष्ठ, पात्रसम्बद्धताका आधारमा समाख्याताले कथा संसारभित्र पात्रका रूपमा उपस्थित भएर आफ्नो कथा आफै भनेकाले संलग्न स्वकथनात्मक समाख्याता र समाख्याताको खुलाइका आधारमा आफूलाई सन्दर्भ बनाएर खुला रूपमा प्रस्तुति गरेकाले यस कथाको समाख्याता खुला समाख्याता हो भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ । यस कथामा समाख्याताले आफूलाई सन्दर्भ बनाएकाले समाख्याताबारे धेरै सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ, र कथामा समाख्याताको आवाज पनि उच्च छ । प्रस्तुत कथामा समाख्याता आफूलाई सन्दर्भ बनाएर जीवनजगत्प्रतिको आत्मगत अभिव्यक्ति, निराशा र अस्मिताबोधलाई कथनीयताका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ भन्ने निष्कर्ष अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

मूल शब्दावली : समाख्यान, समाख्याता, वाच्यत्व, कथनीयता, कथासम्बद्धता, पात्रसम्बद्धता ।

विषयपरिचय

पारिजात (वि.सं. १९९०-२०५०) नेपाली साहित्यकी बहुमुखी प्रतिभा हुन् । उनी कथाकार, उपन्यासकार, कवि, नाटककार र संस्मरण लेखकका रूपमा परिचित छिन् । कथाकारका रूपमा पारिजात ख्यातिप्राप्त कथाकार हुन् । उनका आदिम देश (२०२५), सडक र प्रतिभा (२०३२), साल्मीको बलात्कृत आँशु (२०४३) र वधशाला जाँदा आउँदा (२०४९) कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । नेपाली साहित्यको कथा विधामा पारिजातको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ । पारिजातको कथाकारिता प्रयोगशील एवम् गत्यात्मक किसिमको रहेको पाइन्छ । वि.स.२०२९ सालसम्मका पारिजातका कथाहरू विसङ्गतिबोध एवम् व्यक्ति अस्तित्वको खोजीमा केन्द्रित छन् । त्यस समयका कथाहरूमा जीवनको विसङ्गति, मानवीय

1 श्री लुइटेल् त्रिचन्द्र बहुमुखि क्याम्पसमा नेपाली विषयका उपप्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

206 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण

अस्तित्व र मनका कुण्ठाहरूलाई कथ्यविषय बनाइएको पाइन्छ । वि.सं. २०३० पछिका पारिजातका कथाहरू समाजिक समस्यामा केन्द्रित छन् । समाजमा विद्यमान गरिबी र आर्थिक असमानताको चित्रण यस चरणका कथाको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । 'मैले नजन्माएको छोरो' पारिजातको कथायात्राको प्रथम प्रकाशित कथा हो । वि.सं. २०२१ सालमा प्रकाशित यस कथाका माध्यमबाट पारिजातले ठूलो चर्चा कमाउन सफल भएको पाइन्छ । यो कथा धेरै समालोचकहरूको अध्ययनको रोजाइमा पर्न सफल कथाका रूपमा पनि चिनिन्छ । विभिन्न कोणबाट यस कथाको प्रशस्त अध्ययन विश्लेषण भए पनि समाख्यानका पक्षबाट भने कुनै पनि अध्ययन हुनसकेको देखिँदैन । यसर्थ प्रस्तुत कथाको समाख्यान के कस्तो छ भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासा नै यस अध्ययनको अनुसन्धेय समस्या हो । त्यसैले, यस अध्ययनमा प्रस्तुत कथाको समाख्यान विश्लेषण गरिएको छ ।

समाख्यानको सैद्धान्तिक अवधारणाको व्याख्या गर्ने शास्त्रलाई समाख्यानशास्त्र भनिन्छ । यो अङ्ग्रेजी भाषामा प्रयुक्त 'न्यारेटोलजी' को नेपाली रूपान्तरण हो । कुनै पनि कथ्य वा लेख्य सामग्रीको आख्यानात्मक संरचना समाख्यान हो भने यही समाख्यानको सैद्धान्तिक अवधारणाको व्याख्या गर्ने शास्त्रलाई समाख्यानशास्त्र भनिन्छ । समाख्यानशास्त्रको सैद्धान्तिक पद्धतिका आधारमा कथाकृतिको विश्लेषण गर्दा कथाका समाख्याता, समाख्यानात्मक वाच्यत्व, कथनीयता आदिलाई आधार बनाइन्छ । प्रस्तुत अध्ययन पूर्णतः साहित्यिक एवम् गुणात्मक भएकाले यसका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण सामग्री पुस्तकालयीय स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । समाख्यानसम्बन्धी अध्ययन भएको हुनाले यसमा पारिजातको 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण गर्दा समाख्यानशास्त्रको सैद्धान्तिक पर्याधारका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ र यो पूर्णतः प्रायोगिक अध्ययन बनेको छ ।

मैले नजन्माएको छोरो कथामा समाख्याता

समाख्यानशास्त्र आख्यान विश्लेषणको सिद्धान्त भएकाले यसमा समाख्याताको अध्ययनलाई महत्त्व दिइन्छ । समाख्याताबाट समाख्यान हुने प्रक्रिया नै समाख्यान भएकाले समाख्याताविना कथा बन्न सक्दैन त्यसैले यस अध्ययनमा समाख्याताको परिचय दिँदै पारिजातका कथामा प्रयुक्त समाख्याताको पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । यस अध्ययनमा समाख्याताका विभिन्न प्रकारहरूको परिचय दिँदै पारिजातको 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाका समाख्याताको पहिचान गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

कथामा समाख्याता भन्नाले कथावाचक वा प्रस्तोता भन्ने बुझिन्छ । कथामा कथा भन्ने र सुन्ने वा दाता र ग्रहणकर्ता रहेका हुन्छन् । यीमध्ये दाता वा प्रस्तुतकर्ता समाख्याता हो भने ग्रहणकर्ता श्रोता हो । कथामा समाख्याताले एकोहोरो कथावाचन मात्र गर्दैन, उसले श्रोता वा पाठकको पनि अपेक्षा गरेको हुन्छ । यस्तो समाख्याताले वास्तविक वा निरूपित जुनसुकै पाठकको पनि अपेक्षा गर्न सक्दछ । भाषिक सञ्चारका क्रममा आउने समाख्याता

र श्रोता वा दाता र ग्रहण कर्तालाई म र तिमीका बीचको सम्पर्क मान्न सकिन्छ (गौतम, २०७१ : पृ. १) । कथालाई सम्प्रेषणीय बनाउने दायित्व निर्वाह गर्ने हुनाले समाख्याता समाख्यानको सम्प्रेषक हो र यसलाई सम्बोधकका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ । आफ्नै संज्ञानका आधारमा कथावाचन गर्ने हुनाले समाख्याता घटनाका बारेमा सर्वज्ञ हुन्छ । अर्को तरिकाले भन्नुपर्दा समाख्याता भनेको समाख्यान प्रस्तुतिको माध्यम हो र कथाप्रस्तुतिको लेखकीय अवधारणा पनि हो । आख्यानमा समाख्याताले आख्यायित संसारभित्र पात्रका रूपमा आएर वा आख्यानबाहिरै रहेर कथावाचकका रूपमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । पात्रका रूपमा आउने समाख्याताले प्रथमपुरुष 'म' का रूपमा केन्द्रमा रहेर आफैलाई प्रस्तुत गरेको पनि हुनसक्छ भने आफू तटस्थ रहेर साक्षी वा द्रष्टाका रूपमा अरूको कथा भनिरहेको पनि हुनसक्छ । त्यस्तै पात्रका रूपमा नआउने समाख्याता भने कथा संसारभन्दा बाहिरै बसेर सर्वज्ञ भएर पात्र वा सम्बद्ध घटनाको वर्णन गरिरहेको हुन्छ । समाख्यातालाई पात्रसम्बद्धता, कथासम्बद्धता र खुलाइका आधारमा वर्गीकरण गर्ने गरेको पाइन्छ ।

बल (सन् १९९७) ले कथासम्बद्धताका आधारमा समाख्याता बहिर्निष्ठ र अन्तर्निष्ठ हुन्छ भनेर भनेका छन् । उनले आफूले वाचन गरेको कथासंसारभन्दा माथि रहने समाख्यातालाई बहिर्निष्ठ समाख्याता भनेका छन् भने अन्तर्निष्ठ समाख्याता पनि अन्तरात्तर्निष्ठ हुनसक्ने बताउँदै कुनै पात्र आएर कथाभित्र कथाको सिर्जना गर्दै आफ्नो कथा वा अरूको कथा भन्न थालेपछि पहिलेको समाख्यान फ्रेम वा म्याट्रिक्स हुन्छ र त्यसमा आएको कथा आश्रित वा हाइपो कथा हुन्छ भनेर भनेका छन् (पृ. ४३)। जेने (सन् १९८०) ले कथासम्बद्धताका आधारमा समाख्याता अन्तरकथनात्मक र बाह्यकथनात्मक हुने धारणा प्रस्तुत गरेका छन् (पृ. ६५) ।

कथासम्बद्धताका आधारमा समाख्याता

आफूले भनेको कथा संसारसितको समाख्याताको सम्बद्धताका आधारमा समाख्याता बहिर्निष्ठ र अन्तर्निष्ठ हुन्छन् । समाख्येय संसारभन्दा बाहिरै बसी कथा प्रस्तुत गर्ने वा आफूले वर्णन गरेको कथाभन्दा माथि रहने समाख्याता बहिर्निष्ठ समाख्याता हो । बहिर्निष्ठ समाख्याता प्रथम पुरुष म वा हामी तथा तृतीय पुरुष त्यो, ऊ, तिनी, उनी, उनीहरू आदिका रूपमा आउन सक्छ । बहिर्निष्ठ समाख्याता प्रथम स्तरको समाख्याता हो । अर्को समाख्याताबाट समाख्यायित भएको समाख्याता अन्तर्निष्ठ समाख्याता हो । अन्तर्निष्ठ समाख्याता समाख्येय संसारभित्रै रहेको हुन्छ । कुनै समाख्याताबाट प्रस्तुत गरिएको पात्रले समाख्याताका रूपमा रहेर आफ्नो वा अरूको कथा भन्दछ भने त्यस्तो पात्रलाई अन्तर्निष्ठ समाख्याता भनिन्छ (गौतम, २०७१, पृ. ८) । अन्तर्निष्ठ समाख्याता तहगत रूपमा आउन सक्दछन् । प्रथम स्तरको समाख्यानभित्र एक वा अनेक कथा आउन सक्दछन् र त्यस्ता कथाहरूमध्ये पछिको कथामा आउने समाख्याता अन्तर्निष्ठ समाख्याता हो भने अन्य कथामा आउने समाख्याता अन्तरात्तर्निष्ठ समाख्याता हुन् । अन्तर्निष्ठ समाख्याता पनि प्रथमपुरुष

208 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण

म वा हामी र तृतीय पुरुष त्यो, ऊ, तिनी, उनी, उनीहरूका रूपमा आउन सक्छ। अन्तर्निष्ठ समाख्याता पात्र समाख्याता हो। रिमोन किनन (सन् १९८३) ले यस्तो समाख्यातालाई तहगत समाख्याता भनेकी छन् (पृ.१९४)। समाख्यानात्मक तहअन्तर्गत समाख्यानात्मक गुम्फनको रूपरेखा पनि आउँछ। रोलाबार्थले कथाभिन्न कथा, कथाभिन्न कथा र कथाभिन्न कथा हुन्छ भनेका छन् र ती कथाभिन्न धेरै समाख्याताहरू हुन सक्छन् भन्ने धारणा उनको रहेको छ।

कथासम्बद्धताका आधारमा पारिजातको 'मैले नजन्माएको छोरो', कथा बहिर्निष्ठ समाख्याता भएको कथा हो। यस कथामा कथावाचकका रूपमा आएको समाख्याता आफूले वर्णन गरेको घटनाभन्दा माथि रहेको छ। कुनै अर्को समाख्याताबाट समावेश नगरिएको हुनाले यो कथा प्रथम स्तरको समाख्यान हो र यस कथामा कथाको तहगत संरचना रहेको पाइँदैन अथवा कथाभिन्न कथा, कथाभिन्न कथा र कथाभिन्न फेरि कथाको गुम्फन पाइँदैन। कथाभिन्न समाख्यानात्मक तहहरू सिर्जना नगरी एउटै मूल आख्यानमा एउटै समाख्याताले कथाभिन्न वा बाहिर बसेर सम्बोधित समक्ष आफ्नो वा अरूको कथा भनेको स्थिति कथामा पाइन्छ। प्रस्तुत 'मैले नजन्माएको छोरो', कथामा समाख्याताले प्रथम पुरुष 'म' का रूपमा आएर आफ्नै कथा भनेको छ। आफूले वर्णन गरेको घटनाभन्दा माथि अर्को समाख्याता नरहेकाले यस कथाको समाख्याता बहिर्निष्ठ हो।

विवेच्य कथामा प्रथमपुरुष समाख्याता 'म' ले आफ्नै घटना प्रस्तुत गरेको छ। उसले वर्णन गरेको घटनाभन्दा माथि अर्को समाख्याता नरहेकाले ऊ प्रथम स्तरको समाख्याता हो र बहिर्निष्ठ समाख्याता हो। यसका निम्ति कथाको प्रस्तुत अंशलाई साक्ष्यका रूपमा लिन सकिन्छ : "मेरो घर मूल सडकको छेवैमा छ। उसमाथि पनि मेरो कोठा त सडकतर्फ नै पर्छ। भ्याल उदाङ्गै खोलेर सडकको चहलपहल हेर्नु मेरो आफ्नो दिनचर्याको एउटा मुख्य अङ्ग हुन आएको छ। म प्रायः यहाँबाट हेरिरहन्छु ..." (पृ.२०)। यसप्रकार प्रस्तुत कथाको समाख्याता आफूले वर्णन गरेको कथा संसारभन्दा माथि रहेको छ। यस कथामा प्रथम स्तरको समाख्याताले वर्णन गरेको कथाभिन्न अन्तर्निष्ठ रूपमा उपस्थित भएर फेरि कथा भन्ने अर्को कुनै समाख्याता नरहेकाले यस कथामा आएको समाख्याता बहिर्निष्ठ प्रकारको रहेको स्पष्ट हुन्छ। यस कथामा सुरुदेखि अन्त्यसम्म नै कथा वाचकका रूपमा 'म' समाख्याता रहेको छ र उसले आफ्नै कथा भनेको छ।

पात्रसम्बद्धताका आधारमा समाख्याता

पात्रसम्बद्धता भनेको समाख्याताको पात्रगत भूमिका के कस्तो छ भन्ने हो। यस आधारमा समाख्याता असंलग्न र संलग्न गरी दुई प्रकारका हुन्छन्। कथाको पात्रका रूपमा नरहेको समाख्यातालाई असंलग्न समाख्याता भनिन्छ। असंलग्न समाख्याताले कथासंसारभन्दा बाहिरै बसेर घटनाको वर्णन गर्दछ। यस्तो समाख्याता घटना, पात्र र परिवेश आदिका बारेमा

सर्वदृष्टि राख्नसक्ने हुन्छ। संलग्न समाख्याताले चाहिँ कथाको पात्रका रूपमा आफै संलग्न भएर कथा भन्दछ। संलग्न समाख्याता साक्षी वा द्रष्टा, कर्ता र भोक्ता विभिन्न रूपमा रहेको हुन्छ। संलग्न समाख्याता प्रथमपुरुष म वा हामी सर्वनामका रूपमा आउँछ। संलग्न समाख्याता पनि संलग्न स्वकथनात्मक र संलग्न परकथनात्मक किसिमको हुन्छ। पात्रका रूपमा उपस्थित भएर आफ्नो कथा आफै भन्ने समाख्याता संलग्न स्वकथनात्मक समाख्याता हो। यस्तो समाख्याता कर्ता वा भोक्ता हुन्छ, र ऊ नायकका रूपमा रहेको हुन्छ। यसका विपरीत संलग्न परकथनात्मक समाख्याता कथाको पात्रका रूपमा उपस्थित हुन्छ, तर उसले आफ्नो कथा नभनेर अरु कसैको कथा भनेको हुन्छ। यस्तो समाख्याता कर्ता वा भोक्ताका रूपमा नभएर द्रष्टा वा साक्षीका रूपमा रहेको हुन्छ।

पारिजातको 'मैले नजन्माएको छोरो', स्वकथनात्मक समाख्याता भएको कथा हो। पात्रका रूपमा कथासंसार भित्रै रही आफ्नै कथा भनेकाले यस कथामा आएको समाख्याता संलग्न स्वकथनात्मक समाख्याता हो। यस कथामा प्रथमपुरुष सर्वनाम 'म' ले पात्रका रूपमा उपस्थित भएर आफ्नै कथा भनेको छ। यसको समाख्याता 'म' भोक्ता 'म' का रूपमा रहेको छ (गौतम, २०७१, पृ. १५)। यस कथाको समाख्याता एक अर्धबैसे महिला हो र उसले कथामा प्रमुख पात्रको भूमिका निर्वाह गरेकी छ। संलग्न स्वकथनात्मक समाख्याताका रूपमा यस कथाको समाख्याताले आफ्नै कथा यसरी वर्णन गरेको छ : "यो ज्यालबाट एकनास हेरिरहनुमा मेरो नैतिकताको कुनै सम्बन्ध छैन। म काँतर स्वभावकी छु। म कसैसँग बोल्दिनँ, कसैसँग आँखा जुधाउँदिनँ। अहसम्म कसैलाई माया-प्रीति जनाएको छैन, यसो भनूँ ती सबप्रति मेरो रक्तिभर पनि चाख नै छैन ..." (पृ. २०)।

प्रस्तुत कथाको समाख्याता काँतर स्वभावकी छे। ज्यालबाट एकनास हेरिरहनुलाई ऊ कुनै नैतिकता वा अनैतिकताका रूपमा हेर्न चाहन्न। ऊ कसैसँग नबोल्ने, कसैसँग आँखा नजुधाउने र कसैलाई मायाप्रीति नजनाउने खालकी छ, र यसमा उसलाई रुचि पनि छैन। आफूले बोकेको आदर्शलाई बेकार सम्झने, कुनै ठोस उद्देश्य नभएकी, कसैप्रति रुचि नराख्ने यस कथाकी समाख्याता आफूलाई एकलास र अनौठो ठान्दछे। उसलाई आफ्नो जीवनको केही महत्त्व छैन जस्तो लागेको छ, त्यसैले उसले आफ्नो जीवनलाई फूल नफुल्ने रुख र कडा ढुङ्गो जस्तो अनुभव गरेकी छ। सामाजिक कार्य, साहित्य, गफ तथा सिनेमामा पनि केही रुचि नभएकी, ज्याललाई नै मनोरञ्जन र विलासको साधन सम्झने यस कथाकी समाख्याताको ज्यालबाट सधैं सडकका दृश्यहरू हेरिरहने र बिसँदै जाने बानी रहेको छ। कथामा यी सबै सूचनाहरू समाख्याताबाटै दिइएको पाइन्छ। यसप्रकार पात्रका रूपमा कथासंसारभित्र उपस्थित भई सुरुदेखि अन्त्यसम्म आफ्नै घटना वर्णन गर्ने प्रस्तुत कथाकी समाख्याता संलग्न स्वकथनात्मक समाख्याता हो।

खुलाइका आधारमा समाख्याता

समाख्याता आफू कत्तिको खुलेको छ भन्ने आधारमा समाख्यातालाई खुला र बन्द गरी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। आफ्नो बारेमा बढी सूचना दिने आफूलाई बढी सन्दर्भ बनाउने, आफूलाई खुलस्त रूपमा प्रस्तुत गर्न सक्ने समाख्याता खुला समाख्याता हो। प्रायः प्रथम पुरुषका रूपमा आउने समाख्याता खुला प्रकारको हुन्छ तर यस्तो समाख्यातामा मानवीय सीमा भने रहेको हुन्छ। बन्द समाख्याता खुला समाख्याताभन्दा विपरीत किसिमको हुन्छ। आफ्ना बारेको अत्यन्त कम सूचना दिने, आफूलाई कम सन्दर्भ बनाउने र आफूलाई लुकाउने समाख्याता बन्द समाख्याता हो (यान, सन् २०१७, एन १.९)। प्रायः कथा संसारभन्दा बाहिरै बसेर कथा वाचन गर्ने समाख्याता बन्द समाख्याता हुन्छ। बन्द समाख्यातामा मानवीय सीमा हुँदैन। आफूलाई धेरै सन्दर्भ नबनाउने, कुनै सम्बोधितलाई सम्बोधन नगर्ने, धेरैभन्दा धेरै तटस्थ, वाच्यत्व तथा शैली भएको, लैङ्गिकता नछुट्टिने, आवश्यक स्थितिमा पनि खुला प्रस्तुतीकरण नगर्ने समाख्याता बन्द समाख्याता हो। यहाँ समाख्याताका उपर्युक्त प्रकारहरूका आधारमा विवेच्य कथाका समाख्याताहरूको पहिचान गरिएको छ।

पारिजातको 'मैले नजन्माएको छोरो', कथाको समाख्याताले प्रथमपुरुष 'म' का रूपमा आएर आफ्नो सन्दर्भ बताएको छ। स्वकथनात्मकता पाइने हुनाले यस कथाको समाख्याताले आफ्नो बारेको सूचना बढी नै दिएको छ। प्रस्तुत कथा समाख्याता 'म' कै जीवनानुभवको अभिव्यक्तिका रूपमा रहेको छ। यस कथाको समाख्याताले कथा संसारभित्र पात्रका रूपमा रहेर आफ्ना बारेमा खुलेर बताएको छ। यस कथाको समाख्याताले आफ्नै मनोगत तर्क, मनोद्वन्द्व, अनुभूति तथा बाह्य समाजप्रतिको आफ्नो दृष्टिकोणलाई प्रस्ट रूपमा राखेको छ। प्रस्तुत कथाको निम्नलिखित साक्ष्यले यसलाई पुष्टि गर्दछ : "यो फागुनको सुरु हो। दिन उज्यालो छ, घाम मन्द छ। म भर्खरै आएर ज्यालमा बसेको छु। मेरो घरदेखि अलिक मास्तिर एउटा स्कूल छ, जहाँ केटाहरू मात्र पढाइन्छन्। यत्तिकैमा म देख्छु- मेरो ज्यालको सोभो मुन्तिर दुई जना ठिटाहरू..." (पृ. २१)।

काठमाडौंको सडकको डेराको ज्यालबाट बाहिरका दृश्यहरू नियाल्नु यस समाख्याताको दिनचर्या हो। ज्यालबाट किशोरका व्यवहारलाई नियाल्दा यो समाख्याताले आफ्नो समयमै विवाह भएको भए ढड्डु छोरो हुने कल्पना गरेको छ। यसबाट ऊ नारी भएको स्पष्ट हुन्छ भने उसले प्रयोग गरेका वाक्यका क्रियापदबाट पनि यसको पुष्टि हुन्छ। उसले खुला समाजका विकृतिप्रति आलोचनात्मक दृष्टिकोण पनि प्रस्तुत गरेको छ। यस कथाको समाख्याताले सचेत रूपमै नारीलाई पति छान्ने स्वतन्त्रता हुनु पर्ने, समाजमा छोरा र छोरीलाई हेर्ने छुट्टाछुट्टै दृष्टिकोण गलत रहेको धारणा पनि व्यक्त गरेको छ भने

नारीस्वतन्त्रता र अस्तित्वका पक्षमा आफूलाई प्रखर रूपमा उभ्याएको छ। यसप्रकार आफ्नो बारेमा धेरै सूचना दिने, खुला रूपमा प्रस्तुत हुने, स्वकथनात्मक अभिव्यक्ति दिने, लैङ्गिक पहिचान भएको यस कथाको समाख्याता खुला समाख्याता भएको स्पष्ट हुन्छ।

मैले नजन्माएको छोरो कथामा वाच्यत्व

समाख्यानात्मक वाच्यत्व अङ्ग्रेजीको 'न्यारेटिभ भ्वाइस' को नेपाली रूपान्तरण हो। आख्यानमा कथा भन्ने समाख्याता वा कथयिता हुन्छ र समाख्यानात्मक वाच्यत्व त्यही समाख्याता वा कथयिताको आवाजसँग सम्बन्धित हुन्छ। यसमा कसले कथा भनेको छ, त्यसलाई आधार बनाइन्छ। समाख्यानमा को बोल्दैछ वा कथा कसले भन्दै छ भन्ने प्रश्नलाई केन्द्र मानिन्छ र यही आधारमा पाठको समाख्यानात्मक वाच्यत्वको निर्धारण गरिन्छ (गौतम, २०६९, पृ. १)। समाख्यानमा समाख्याताले नै घटना प्रस्तुत गर्ने, पात्रका कार्यव्यापारको टिप्पणी गर्ने तथा श्रोता वा पाठकसमक्ष विचार, भाव वा सन्देश सम्प्रेषण गरी सम्पर्क स्थापित गर्ने हुँदा समाख्यानको समाख्यातालाई नै वाच्यत्वको आधार मान्ने गरिन्छ। यस सन्दर्भमा जेनेले समाख्याताका माध्यमबाट नै श्रोता वा पाठकसँग समाख्यानात्मक विचार, भाव वा कथ्य विषयको सञ्चार सम्पर्क स्थापित हुने हुँदा आख्याननात्मक सङ्कथनको समाख्याता नै वाच्यत्व हो भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेका छन् (जेने, १९८०, पृ. ९१)। वाच्यत्व भनेको समाख्यानमा बोलिने आवाज हो। समाख्यानमा जो बोल्दै छ, उसैको आवाजलाई वाच्यत्वका रूपमा नियालिन्छ। लन्सेर (सन् १९८१) का अनुसार आख्याननात्मकताका सन्दर्भमा वाच्यत्वको सन्दर्भ पाठमा प्रस्तुत गरिएको पात्रको कथ्य (भोकल) गुण वा गतिसम्बन्धी टोनल गुणसँग जोडिएको हुन्छ (पृ. ७५)। वाच्यत्वको प्रश्न खासगरी समाख्याताको स्वर र दृष्टिकोणसँग जोडिएको हुन्छ।

कुनै समाख्यानमा समाख्याताको स्वर टड्कारो हुन्छ भने कुनैमा मधुरो हुन सक्छ। कुनैमा उच्च हुन सक्छ भने कुनैमा अलि मन्द हुन सक्छ। कुनै समाख्यानमा समाख्याताको आवाज नजिकै जस्तो लाग्न सक्छ भने कुनैमा टाढाको जस्तो सुनिन्छ। समाख्याताले पात्रका रूपमा आएर वा नआएर पनि कथा प्रस्तुत गर्ने क्रममा आफ्नो बारेका सूचनाहरू कतै न कतै वा कुनै न कुनै रूपमा छाडेकै हुन्छ। समाख्याताबारेका यस्ता सूचनाहरूबाटै समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ। समाख्याताको आवाजको प्रतिनिधित्व गर्ने थुप्रै पक्ष हुन सक्छन्। पाठकले पाठभित्र समाख्याताको आवाजलाई दिमागको कानबाट सुन्दछ भन्ने समाख्यानशास्त्रीहरूको कथन रहेको छ। समाख्याताबारे जति धेरै सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ, त्यति नै बढी समाख्यानात्मक वाच्यत्व बारे थाहा पाउन सकिन्छ। कुनै समाख्यानमा एकभन्दा बढी वाचक वा समाख्याताहरू हुन सक्छन् र वाचकअनुसार नै फरकफरक वाच्यत्व हुन सक्छ। व्यक्तित्व, उमेर, रुचि, पेसा, परिवेश, जीवन भोगाइ, विश्वास, आस्था, चिन्तन, मूल्यमान्यता, विचारधारा, लैङ्गिकता आदि समाख्याताको वाच्यत्वका सूचकहरू हुन्। त्यस्तै पात्र, घटना, परिवेश वा परिस्थितिको टिप्पणी, दृष्टिकोण

212 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण

वा बुझाइबाट पनि समाख्याताको वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ। समाख्याताको विषयक्षेत्र वा घटना र पात्रको चयन र प्रतिबन्धबाट पनि समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान गर्न मद्दत पुग्छ। समाख्यानमा समाख्याताको अभिव्यक्ति वा अभिवृत्तिका माध्यमबाट धेरै सूचनाहरू पाउन सकिन्छ।

प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष समाख्यानमा समाख्याताको उपस्थिति र उसको आवाज फरकफरक किसिमले आएको हुनसक्छ। पात्रको रूपमा आएको समाख्याताले वाचन गरेको समाख्यान प्रथमपुरुष समाख्यान हो। यसमा प्रथमपुरुष 'म' का रूपमा समाख्याताले आफ्नै या अरू कसैको कथा भनेको हुन्छ। प्रमुख पात्रका रूपमा आफ्नै कथा भन्ने समाख्याता भोक्ताका रूपमा रहेको हुन्छ, र उसले आफ्नो अनुभवका आधारमा कथा भनेको हुन्छ। अरूको कथा भन्ने समाख्याता सहायक वा गौण भूमिकामा रहेको हुन्छ र ऊ साक्षी वा द्रष्टाको रूपमा मात्र उपस्थित भएको हुन्छ। प्रथम पुरुष समाख्यानान्तर्गत भोक्ताका रूपमा रहेर आफ्नो कथा आफै भन्ने समाख्याताको आवाज बढी प्रस्ट रूपमा सुनिने हुन्छ वा उसका बारेमा बढी सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ भने अरूको कथा भन्ने साक्षी वा द्रष्टाका रूपमा आएको समाख्याताको आवाज कम सुनिने खालको हुन्छ वा उसबारेको सूचना कम मात्र प्राप्त हुन्छ। तृतीय पुरुष समाख्यानको समाख्याता कथासंसार बाहिर रहने हुनाले उसबारेको सूचना कम प्राप्त हुन्छ। यस्ता समाख्यानमा समाख्याताको आवाज त्यति प्रस्ट हुँदैन तर समाख्याताको आवाज भने पहिचान गर्न सकिन्छ। यसका निम्ति समाख्याताको आत्मगत अभिव्यक्ति, समाख्याताको दृष्टिकोण, समाख्याताको पक्षधरता, विषयक्षेत्रको निर्धारण र पात्रचयन जस्ता आधारहरूबाट तृतीयपुरुष कथाको समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ। पारिजातको 'मैले नजन्माएको छोरो', प्रथम पुरुष समाख्यान हो। यस समाख्यानमा पाइने वाच्यत्वको पहिचान यहाँ विभिन्न उपशीर्षकमा गरिएको छ।

समाख्याताको आत्मगत अभिव्यक्तिका रूपमा वाच्यत्व

समाख्याताको आत्मगत अभिव्यक्तिबाट समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ। प्रथमपुरुष समाख्यानमा पात्रका रूपमा समाख्याताको उपस्थिति रहने हुनाले उसको आत्मपरक अभिव्यक्तिबाट उसबारेका धेरै सूचनाहरू पाउन सकिन्छ। समाख्याताले आफ्नो अनुभूति प्रस्तुत गर्दा त्यसबाट उसको व्यक्तित्व, उमेर, रुचि, स्वभाव जस्ता विशेषताहरू अभिव्यक्त भइरहेका हुन्छन्। प्रथम पुरुष समाख्यानको समाख्याता भोक्ता र साक्षी वा द्रष्टा दुवै रूपमा आउन सक्छ। भोक्ताका रूपमा आउँदा उसले कुनै घटना वा विषय, पात्र र परिवेश वा परिस्थितिका बारेको आफ्नो निजात्मक अनुभूति प्रस्तुत गर्न सक्दछ। त्यसैले प्रथम पुरुष समाख्यानमा समाख्याता जुनसुकै भूमिकामा रहे पनि उसको निजात्मकताले अभिव्यक्त हुने ठाउँ पाएको हुन्छ। यस्ता समाख्यानमा समाख्याताका कोणबाट मात्र

नभई पात्रका माध्यमबाट पनि वाच्यत्व प्रदर्शित हुने हुनाले पात्रको आत्मगत अभिव्यक्ति नै वाच्यत्वको रूपमा रहेको हुन्छ ।

मैले 'नजन्माएको छोरो' कथा स्वकथनात्मक समाख्याता भएको कथा हो । यसको समाख्याता 'म' भोक्ता पात्रको रूपमा रहेको छ । आफ्नो कथा आफै भन्ने यस कथाको समाख्याताले प्रशस्तै आत्मगत अभिव्यक्ति दिएको छ । यसका निम्ति निम्नलिखित साक्ष्यलाई आधार बनाउन सकिन्छ : "यो फागुनको शुरु हो । दिन उज्यालो छ, घाम मन्द छ । म भर्खरै आएर भ्यालमा बसेको छु । अड्डा जानेहरू गइसके । सडक सुनसान छ । स्कूल लागि सकेपछि आउने विद्यार्थीहरू फटाकफटुक गइरहेका छन् । ... त्यसैले आफ्नो एकनास जीवनभन्दा विपरीत यो भावना आइदिएकोले मैले भनिसकें म विरामी अनुभव गर्छु " (पृ. २०-२१) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा समाख्याता 'म' को निजी अनुभूति प्रस्तुत भएको छ । यसमा समाख्याताले आफूले देखेको घटनाबाट आफ्नो मानसिक तहमा उत्पन्न भावना, विचार वा तरङ्गको वर्णन गरेको छ । समाख्याताको यस्तो मनस्थिति वा अवस्थाको प्रस्तुतिबाट उसबारेका सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ । यस कथांशको समाख्याता एक अविवाहित महिला हो । "तर षोडशी छँदा पनि नलागेको कुत्कुती आज यो उमेरमा किन त ?" भन्ने प्रयुक्तिबाट उसको विवाह गर्ने उमेर ढल्की सकेको र ऊ त्यस्तै ३०/३५ वर्षकी हो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । यस पाठको समाख्याताले बाह्रतेह्र वर्षको ठिटोलाई देखेको र ऊसँग लामो समयसम्म आँखा जुधाएर हेरेको घटनालाई विशेष रूपमा लिएको छ । यस समाख्याताले त्यो दिनलाई विशेष दिन, त्यो हेराइलाई विशेष हेराइ र त्यो संयोगलाई विशेष संयोगका रूपमा अनुभव गरेको छ । यस समाख्याताले उक्त ठिटोको चरित्रलाई बालकका रूपमा चित्रण गर्दै उसलाई कोसिस गर्दा पनि भुल्न नसकेको अनुभूति प्रस्तुत गरेको छ । समाख्याताको ठिटोप्रतिको यस किसिमको अनुराग र स्मृतिबाट यस समाख्याताले उक्त ठिटोलाई आफ्नो पुत्रको रूपमा परिकल्पना गरेको अनुभव हुन्छ । उसको यस किसिमको निजात्मक अभिव्यक्तिबाट उसमा पुत्रप्राप्तिको तीव्र अभिलाषा रहेको अर्थ पनि बुझ्न सकिन्छ । प्रस्तुत पाठको समाख्याताले उक्त घटनालाई बेग्लै अनुभवका रूपमा लिएको छ र त्यसले आफूलाई कुत्कुती लगाएको र त्यो क्षण रमाइलो भएको अभिव्यक्ति दिएको छ । उसले सधैं आफू बसिरहने ज्याललाई समेत नौलो र रमाइलो देखेको छ । उसको यस्तो निजात्मक अभिव्यक्ति वा अभिवृत्तिबाट ऊ निकै कल्पनाशील, भावुक र संवेदनशील छ भन्ने प्रस्ट हुन्छ । कल्पनामा रमाउँदा रमाउँदै एक्कासि विरामी भएको अनुभव गर्ने यो समाख्याताले आफूलाई मानसिक रोगी भएको अनुभव गरेको छ । यसमा समाख्याताको स्वाभावका बारेमा पनि जानकारी पाइन्छ । ज्यालमा बसेर बाहिरको दृश्य नियाल्ने उसको दैनिकी वा बानी हो ।

प्रस्तुत कथाको समाख्याताको आत्मगत अभिव्यक्तिको विश्लेषणबाट उसको स्वर उच्च रहेको स्पष्ट हुन्छ । उसको आवाज प्रस्ट छ । यहाँ समाख्याता आफ्नो कथा भन्नका

214 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण

लागि अग्रसर छ । उसले आफ्नै अगाडि श्रोता भए भैं गरी एकोहोरो आफ्ना अनुभूतिहरू सुनाइरहेको छ ।

समाख्याताको दृष्टिकोणका रूपमा वाच्यत्व

समाख्याताको दृष्टिकोणको पहिचानबाट समाख्यानात्मक वाच्यत्व ठम्याउन सकिन्छ । समाख्यानमा समाख्याता वर्णनकर्ताको रूपमा मात्र रहँदैन, ऊ टिप्पणीकर्ता र मूल्याङ्कन कर्ताको रूपमा पनि रहेको हुन्छ । समाख्याता कथा प्रस्तुतिका क्रममा घटना, कार्य, चरित्र, अवस्था स्थिति आदिका बारेमा टिप्पणी र मूल्याङ्कन गर्दछ । समाख्याताको यस्तो कार्यबाट सम्बन्धित पक्षका बारेको उसको दृष्टिकोण वा विचार अभिव्यक्त भइरहेको हुन्छ । त्यसैले समाख्याताको दृष्टिकोण के कस्तो छ र त्यो कसरी आएको छ भन्ने कुराको अध्ययन विश्लेषणबाट समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत समाख्यानमा समाख्याताले घटना, कार्य, चरित्र र स्थिति आदिका बारेमा कतै वर्णन, कतै टिप्पणी र कतै मूल्याङ्कन गरेको पाइन्छ । यसबाट समाख्यातासम्बन्धी सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ । 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्याता म आफ्नै कथा भन्नु उपस्थित भएको छ । उसले आफ्नो कथा वर्णन गरेको छ र कार्यप्रति टिप्पणी पनि गरेको छ । यसका निम्ति प्रस्तुत कथाको निम्नलिखित अंशलाई आधार बनाउन सकिन्छ : "त्यो ठिटोलाई अड्कमाल गर्ने, म्वाईं खाने आवेश छुटेको छैन । त्यो मेरो छोरो वा अरू कोही, सोच्छु- सायद त्यो प्रकृतिको वरदान होला, स्वास्नी मानिसको वात्सल्यदेखि वन्चित रहन सक्ने । स्वास्नी मानिस स्वास्नी हुनुभन्दा जननी पहिले भइहोली । ...पोइ भन्दा मलाई घिन जस्तो लाग्छ ।" (पृ. २२-२३) ।

प्रस्तुत कथाको समाख्याता एक अधबैसे नारी हो । ऊ अविवाहित नै छे तर उसले एउटा ठिटोलाई पुत्रको रूपमा परिकल्पना गरेर मातृवात्सल्य पोखेकी छ । उसको यस्तो कार्यबाट ऊ, छोराको चाहना गर्ने र मातृवात्सल्यले भरिएकी नारी हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । ऊ आफैमा आमा नभए पनि उसमा यस्तो भावना तीव्र छ । प्रस्तुत कथाको समाख्याता तार्किक पनि छ । ऊ स्वास्नी मानिस स्वास्नी हुनुभन्दा अगाडि नै जननी भई होली भनेर तर्क गर्छे । यसैकारण नारीमा मातृप्रेम उच्च रहेको उसको तर्क छ । यस कथाकी समाख्याता टिप्पणीकर्ता र आलोचकका रूपमा पनि चिनिन्छे । उसले समाजमा सबैले छोराकै चाहना राख्ने कुरातर्फ लक्षित गर्दै हामी छोरो छोरो भन्दाभन्दै जन्मदै गएका छोराछोरी हौं भनेर छोरोलाई महत्त्व दिने पुरुषप्रधान समाजप्रति टिप्पणी र व्यङ्ग्य पनि गरेकी छ । उसले सबै छोरोछोरा मात्र भए संसार कसरी चल्छ भनेर प्रश्न पनि तेर्स्याएकी छ । प्रस्तुत कथाकी समाख्यातामा छोराको चाहना भए पनि उसमा पोइको चाहना नभएको देखिन्छ । ऊ पोइ शब्दप्रति नै घृणा गर्ने खालकी छ ।

यसप्रकार प्रस्तुत कथाको समाख्याताको दृष्टिकोणबाट समाख्यानात्मक वाच्यत्व प्रस्टिएको छ । कथामा उसको आवाजको प्रतिनधित्व गर्ने धेरै पक्षहरू छन् । समाख्याताको आवाज नजिकैबाट सुनिन्छ । उसको स्वर उच्च छ । यहाँ समाख्याता आफ्नो कथा भन्नका लागि अग्रसर छ, उसको अगाडि श्रोता छ, समाख्यातालाई कुनै पनि प्रतिप्रश्न नगरी एकोहोरो ध्यानमग्न भएर सुनिरहने श्रोता आफूअघि उपस्थित छ जस्तो लागेको छ । उसका सम्भावित जिज्ञासाहरूको परिकल्पना गरी तिनबारे समेत स्पष्ट पाउँ भन्नु पर्ने सचेतता समाख्यातामा छ (गौतम, २०६९, पृ. ३-४) । यस कथाको समाख्याताले आफ्नो कथा भनिरहँदा कुनै घटना वा कार्यप्रतिको दृष्टिकोण तर्क वा टिप्पणीका माध्यमबाट आफूबारे प्रशस्त सूचनाहरू छोडेको स्पष्ट हुन्छ र यसबाट समाख्यानात्मक वाच्यत्व प्रस्ट भएको छ ।

समाख्याताको पक्षधरताका रूपमा वाच्यत्व

समाख्याताको पक्षधरताका आधारमा पनि समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ । कथावाचन गर्दा समाख्याताले कुनै पात्रको पक्ष लिएको हुन सक्छ । समाख्याता कसैप्रति सहानुभूतिशील हुन सक्छ, कसैप्रति नतमस्तक हुन सक्छ, कसैको विचारको समर्थक हुन सक्छ र कसैप्रति सहयोगी पनि हुन सक्छ । समाख्याता बारेको यस्तो सूचनाबाट उसको वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ । पारिजातका प्रथमपुरुष समाख्यानमा समाख्याताको पक्षधरताका आधारमा समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान गर्न सकिन्छ । 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्याताले आफ्नै केन्द्रीयतामा कथावाचन गरेको छ । यस कथाको समाख्याता आफ्नै कथा भन्न उपस्थित भए पनि उसले अन्य पात्रको चरित्रभित्र पनि विचरण गरेको छ । यस कथाको समाख्याताले छोराका रूपमा परिकल्पना गरेको ठिटोप्रति औधी स्नेह प्रकट गरेको छ । उसले उक्त ठिटोप्रति वात्सल्य प्रेम पोखेको छ । "अचेतन अवस्थामै म उसको बदमाशी केवल आफैभित्र ढाकछोप गरिदिन्छु" (पृ.२४) भन्ने समाख्याताको भनाइबाट उसको ठिटोप्रतिको पक्षधरता प्रस्ट हुन्छ ।

विषयक्षेत्रको निर्धारण र पात्रचयनका रूपमा वाच्यत्व

समाख्यानमा कस्तो घटना वा विषयक्षेत्रको निर्धारण गर्ने र केकस्ता पात्रहरूको चयन गर्ने भन्ने कुरामा समाख्याताको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । समाख्याताले आवश्यकताअनुसार विषयक्षेत्र वा घटना र पात्रको निर्धारण, चयन र प्रतिबन्ध गर्दछ र यसबाट समाख्याताको वाच्यत्व निर्धारण गर्न सकिन्छ । कुनै विषयलाई जोड दिने, कुनै पात्रलाई चयन गर्ने वा प्रतिबन्ध गर्ने कार्यबाट समाख्याताको अभिवृत्ति वा दृष्टिकोण थाहा पाउन सकिन्छ । त्यसैले विषयक्षेत्रको निर्धारण र चयन पनि वाच्यत्व पहिचानको एउटा महत्त्वपूर्ण आधार हो । पारिजातका प्रथम पुरुष समाख्यानमा समाख्याताको विषयक्षेत्रको निर्धारण र पहिचान गर्न सकिन्छ । 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्याता 'म' ले आफैलाई सन्दर्भ बनाएर घटनाको वर्णन गरेको छ । यस कथाको समाख्याताले आफ्नै

216 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण

मनस्थिति, मनोविज्ञान तथा चेतन अचेतनवृत्तिको अभिव्यक्तिमा जोड दिएको पाइन्छ। यस कथाको उद्देश्य नै व्यक्तिका कृष्ण, चाहना, इच्छा तथा अन्तरमनको अभिव्यक्ति भएकाले यसमा समाख्याताले व्यक्तिको मनको अभिव्यक्तिलाई विषयक्षेत्रको रूपमा चयन गरेको छ। कथाको विषय आत्मलापको रूपमा आएको हुनाले यसको अभिव्यक्तिका निमित्त समाख्याता 'म' नै केन्द्रीय पात्रको रूपमा आउनु उपयुक्त हुन्छ। त्यसैले यस समाख्याताले आफैलाई सन्दर्भ बनाएको छ र अन्य पात्रहरूलाई प्रतिबन्ध गरेको छ। उसले स्कुले ठिटो, पुस्तक पसले साहु, भट्टी पसलकी साहुनी आदि पात्रहरूको सतही वर्णन मात्र गरेर उनीहरूलाई सन्दर्भ बनाएको छ।

प्रस्तुत कथाको समाख्याताको उपर्युक्त कार्य वा अभिवृत्तिबाट उसबारे धेरै सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ। यस कथाकी समाख्याता अन्तर्मुखी स्वभावकी छ। उसले मनमा धेरै कृष्णहरू बोकेकी छ। उसमा घृणा, द्वेष जस्ता भावनाहरू पनि छन्। यो समाख्याता सामाजिक विकृतिप्रति आलोचना गर्ने तथा नारीका पक्षमा आवाज उठाउने खालकी भएको समेत स्पष्ट हुन्छ।

मैले नजन्माएको छोरो कथामा कथनीयता

कथनीयता अङ्ग्रेजी 'टेलिबिलिटी' को नेपाली रूपान्तरण हो। समाख्यानमा भन्न खोजिएको खास कुरालाई कथनीयताका रूपमा बुझिन्छ। कथामा कुनै एक बिन्दु, शिक्षा, दृष्टिकोण वा रुचिकर अनुभव हुन्छ र त्यो नै कथनीयता हो। फ्लुडरनिक (सन् २००३) ले यस किसिमको विशिष्टतालाई उच्च तहको आनुभविकता जसले समाख्येय पाठको केन्द्रीय तत्त्वमाथि प्रकाश पार्दछ र यसलाई विकासनशील कथांशमा जोड्न सक्छ भनेकी छन्। यस अर्थमा कथनीयता लेखकको विशिष्ट अनुभव वा सिर्जनात्मक प्रेरणाको स्रोतका रूपमा रहेको हुन्छ। लेखकले आफूले देखेसुनेको वा अनुभव गरेको कथा, विचार वा भावलाई आफ्नो सिर्जनात्मक कृतिमा प्रस्तुत गरेको हुन्छ। यो लेखकको अनुभूति वा कल्पनाशीलताको विषय हो। जेरमी ब्रुनर (सन् १९८६) ले कथनीयता र आनुभविकतालाई समाख्यानको सारका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्। उनले समाख्यानमा मानव वा मानव जस्तै अभिवृत्ति र कार्यको व्याख्या हुने धारणा व्यक्त गर्दै कथनीयता यसमै अन्तर्निहित हुन्छ भनेका छन्। कथामा जुन अभिवृत्ति वा कार्यको उपस्थापन हुन्छ, त्यसबाट कुनै सार अभिव्यक्त हुन्छ। समाख्यातामा यस्तो सार नै कथनीयताको रूपमा रहन्छ।

बरोनि (सन् २००७) ले कथनीयतालाई विशिष्ट घटना वा सन्दर्भको विशिष्ट अर्थका रूपमा प्रस्तुत गर्दै पाठकले पत्ता लगाउने महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हो भनेका छन्। कथनीयता वा सारलाई कथाकारले कृतिका माध्यमबाट आफूले व्यक्त गर्न खोजेको विचार वा अभिप्रायका रूपमा पनि बुझ्न सकिन्छ। कथाकृति पढिसकेपछि त्यसबाट पाठकले जुन भावार्थ वा अभिप्राय पाउँछ, त्यही नै सारवस्तु हो (श्रेष्ठ, २०५७, पृ. १०)। यसबाट

कथनीयता कथाको केन्द्रीय कथ्य हो र यो कथाकारको विशिष्ट अनुभवमा आधारित हुन्छ भन्ने कुरा प्रस्ट हुन्छ । कथामा विशिष्ट अनुभवमा आधारित समायातीत रहस्यलाई निश्चित समय र स्थानमा आधारित अनुभवका रूपमा स्थापित गरिन्छ । वास्तविक नभए पनि वास्तविक भए भैं समयातीत भएर पनि समयबढ भए भैं स्थानातीत भएर पनि स्थान निर्दिष्ट भए भैं वास्तविक अनुभवका रूपमा आख्यानत्मक सन्दर्भ रट्यो भने कथनीयता स्पष्ट हुन्छ । कथामा कथनीयतालाई दुई किसिमले पहिचान गर्न सकिन्छ । यस अर्थमा कथनीयताका दुई प्रकारका परिदृश्य वा आधारभित्ति (ल्यान्डस्केप) हुन्छन् र ती हुन् : कार्य र चेतना (ब्रुनर, सन् १९८६, पृ. १३ - १४) । यहाँ दुवै प्रकारका आधारभित्तिको परिचय दिनु उपयुक्त हुन्छ ।

कार्य आधारभित्तिअन्तर्गत पात्र वा अभिकर्ताका माध्यमबाट कथनीयता सङ्केतित हुन्छ । यसमा कार्यको घटकमा अभिकर्ता, अभिवृत्ति वा लक्ष्य, स्थिति, माध्यम वा कारणसँग कथनीयता जोडिन्छ । यसमा पात्रसँग सम्बन्धित भएर कार्यात्मक तहबाट कथनीयता अभिव्यक्त हुन्छ । पात्रको कार्य, उसको अभिवृत्ति, पात्रको काम गराइको लक्ष्य, कारण आदिबाट कथनीयता पहिचान गरिने हुनाले यसको मुख्य आधार कार्य नै हो । चेतना आधारभित्तिअन्तर्गत कार्यात्मक तहमा रहेका पात्रहरूले के जाने, के विचार गरे वा के जानेनन्, के विचार गरेनन् वा के अनुभूति पनि गरेनन् भन्नेमा ध्यान दिइन्छ (ब्रुनर, सन् १९८६, पृ. १३ - १४) । यसमा पात्रको अभिवृत्ति वा कार्यबाट नभएर उसको चेतनाको तहबाट कथनीयता सङ्केतित हुन्छ । कथामा पात्रको चेतनाका विशिष्टता र सीमा जस्ता कुरा यसमा आउँछन् ।

आख्यानमा नायकको मनोवास्तविकताको चित्रण गरिन्छ, जसमा वास्तविक संसारको ज्ञान सन्निहित भएको हुन्छ । यसप्रकार पात्रको मनोविज्ञान वा मानसिक तहको अभिव्यक्तिबाट पनि कथनीयता पहिचान गर्न सकिन्छ । कथनीयताको प्रभावकारितामा पहिचानको विशिष्टता र स्नेहशीलता आउँछन् । कथनीयता प्रभावकारी र पाठकका लागि सुरुचिपूर्ण हुनुपर्छ । यसमा पात्रको विशिष्ट पहिचान हुनु आवश्यक हुन्छ । पाठकले घृणा गर्ने, नकार्ने, बेवास्ता गर्ने र सहानुभूति नराख्ने पात्रको क्रियाशीलताले पाठकीय प्रभाव सिर्जना गर्दैन । कथनीयताका लागि पात्रप्रतिको पाठकको सहानुभूति आवश्यक पर्छ र यसका साथै पात्र र पाठकका बिचको सम्बन्ध स्थापित हुनु जरुरी हुन्छ । यसमा पाठक र पात्रको विशिष्ट पहिचान अभिव्यक्त हुन्छ । यसप्रकार कथनीयता भनेको कथाको सार वा कथ्य हो । यो लेखकको विशिष्ट आनुभविकतासँग सम्बन्धित हुन्छ । यस अध्ययनमा कथनीयतासम्बन्धी उपर्युक्त दृष्टिकोणका आधारमा

‘मैले नजन्माएको छोरौ’ कथामा मानवजीवन र यससँग सम्बन्धित अन्तर्बाह्य पक्षहरूको प्रस्तुति भएको छ । यस कथाको समाख्याता ‘म’ पात्र हो र ऊ आफैँ भोक्ता र द्रष्टाका रूपमा रहेको छ । कथामा उसकै अनुभव कथनीयताका रूपमा आएको छ ।

218 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण

मानिसका मनका इच्छा, चाहना वा रहरहरू पुरा हुन नसक्दा त्यसले कुण्ठाको रूप लिन्छ र व्यक्ति मनोरोगी हुन्छ भन्ने कुरा नै प्रस्तुत कथाको कथनीयता वा सार हो । उमेरले यौवन अवस्थाको परिपक्वता प्राप्त गरे पनि आफ्नो रुग्ण शारीरिक अवस्थाका कारण 'म' पात्रको विवाह गरी सन्तान जन्माउने र मातृवात्सल्य पोख्ने रहर पुरा हुन नपाउँदा प्रेम तथा यौन चाहना र सन्तान प्राप्तिको इच्छा कुण्ठाका रूपमा बढ्दै गएको छ र स्वप्नका रूपमा यी कुरा प्राप्त गरेको अनुभव कथामा व्यक्त भएको पाइन्छ । 'म' पात्रले आफूलाई फूल नफुल्ने संवेदनाहीन ढुङ्गासँग तुलना गर्दै किशोरलाई उभ्याएर आफ्नो पनि विवाह भएको भए त्यत्रै ढुङ्गु छोरो हुने थियो भनेर कल्पनामा मस्त हुनुले यही कुराको अभिव्यक्ति हुन्छ । यस कथाको सार नारी मनका दमित भावना र सामाजिक परिवेशद्वारा त्यसको उद्बोधनले पारेको प्रभावको प्रकटीकरण हो । रुग्ण शारीरिक, मानसिक अवस्थाकी 'म' पात्रले आफूभित्र दमित कुण्ठित इच्छाहरूको परितृप्ति, छोराको कल्पना र स्वप्नका माध्यमबाट छोरो प्राप्त गरी सन्तुष्ट भएको घटनाबाट यसको पुष्टि हुन्छ । यसका निमित्त प्रस्तुत कथाको निम्नलिखित अंशलाई उदाहरणका रूपमा अधि सार्न सकिन्छ : "खाटमा पल्टन्छु, सोच्छु । अरूको भन्दा मेरो भिन्दै चरित्र छ, भिन्दै आदर्श छ । मलाई कुखुरे वैशका उन्मादले छोएन । यौवनको चञ्चलताले छोएन, मलाई कहिल्यै कसैसित प्रेम गरूँ जस्तो लागेन, मलाई विवाह गर्न सौख लागेन, गृहिणी बन्ने रहर भएन । ...जे होस्, म आफूलाई बीसको उन्नाइस स्वस्थ पाउँछु" (पृ.२२) ।

यसप्रकार प्रस्तुत कथामा व्यक्तिले कुण्ठित इच्छाहरूको परितृप्ति कसरी गर्छ भन्ने कुरालाई फ्रायडीय स्वप्न सिद्धान्तका माध्यमबाट कथनीयताका रूपमा चित्रण गरिएको छ । व्यक्तिले आफ्ना अतृप्त कुण्ठाहरूलाई स्वप्नका माध्यमबाट परितृप्ति गरी सन्तुष्ट हुन्छ भन्ने कुरालाई यस कथामा महत्त्वका साथ प्रस्तुत गरिएको छ । यस्तो कथनीयता मूलतः कार्य आधारभित्तिका रूपमा कथामा आएको छ । समाख्याता 'म' पात्रको कार्य, उसको प्रवृत्ति, उसको काम गराइको लक्ष्य, कारण आदिबाट यस कुराको पुष्टि हुन्छ । 'म' पात्र शारीरिक रूपमा अशक्त रहेका कारण काठमाडौंको मूल सडकको छेउमा रहेको आफ्नो डेराको ज्यालबाट बाहिरको दृश्य नियाल्नु उसको दिनचर्या बनेको छ । विवाह नभएका कारण छोरो जन्माउने, छोरो खेलाउने इच्छा उसमा कुण्ठाको रूपमा दबिएर बसेको छ र बाटोका ठिटालाई देख्दा त्यो इच्छा तीव्र बन्दै जाँदा 'म' पात्र असामान्य अवस्थामा पुगेर स्वप्नका माध्यमबाट छोरो जन्माएको तुष्टि प्राप्त गर्दछे । विवाहको कल्पना गर्दा उसमा लोग्ने शब्दमाथि घृणा र तिरस्कारको भाव जागेको छ । आफूले चाहेको कुरा अप्राप्य हुँदा त्यसप्रति घृणा बढ्दै जान्छ भन्ने मनोवैज्ञानिक पक्षलाई पनि 'म' पात्रको मनोविज्ञानबाट प्रस्ट पार्न खोजिएको छ र यो पनि कथाको कथनीयता हो । मनोविज्ञान अनुसार जुन कुरा प्राप्त हुन असम्भव हुन थाल्दछ, त्यतिबेला व्यक्तिको मनमा त्यो व्यक्ति वा वस्तुप्रति घृणा, ईर्ष्या, द्वेष आदि भाव जाग्दछन् । त्यही कुरा 'म' पात्रमा पनि भएको छ (घिमिरे र ज्ञवाली, २०६४,

पृ.१९८)। यो पनि प्रस्तुत कथाको कथनीयता हो। यस्तो कथनीयता 'म' पात्रको चारित्रिक क्रियाकलाप र उसको अभिवृत्तिबाट प्रस्ट भएको छ। 'म' पात्रको मनोगत तर्क, मनोद्वन्द्व, अनुभूति, आवेगसंवेग आदि पक्षबाट यस कथाको कथनीयता अभिव्यक्त भएको पाइन्छ।

प्रस्तुत कथामा समाजको बेथिति, युवाहरूको कुलत, कमजोर शिक्षा पद्धति र नैतिक मूल्यको ह्रास कथनीयताका रूपमा आएको छ। कथामा सचेत रूपमै नारीलाई पति छान्ने स्वतन्त्रता, समाजमा छोराछोरीका बीच गरिने विभेद र नारीअस्तित्वबोधलाई पनि कथनीयताका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

निष्कर्ष

पारिजातको 'मैले नजन्माएको छोरो' कथामा कथासम्बद्धताका आधारमा बहिर्निष्ठ समाख्याता, पात्रसम्बद्धताका आधारमा संलग्न समाख्यता र खुलाइका आधारमा खुला समाख्याताहरू आएका छन्। विवेच्य कथा प्रथमपुरुष समाख्यान भएकाले समाख्याताको आत्मगत अभिव्यक्ति बढी पाइन्छ। यसबाट समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान भएको छ। यस्तै समाख्याताको घटना, पात्र वा अवस्था र स्थितिप्रतिको दृष्टिकोण, पक्षधरता, विषयक्षेत्रको निर्धारण र पात्रचयनबाट पनि समाख्यानात्मक वाच्यत्व पहिचान भएको छ। प्रस्तुत कथामा वाच्यत्व प्रस्ट रूपमा आएको छ। यस कथामा समाख्याताले आफूलाई सन्दर्भ बनाएकाले समाख्याताबारे धेरै सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ। यस कथामा समाख्याताको आवाज उच्च छ र समाख्याताको आवाज नजिकैबाट सुन्न सकिन्छ। प्रस्तुत कथाको समाख्याताले बढी मात्रामा आफैलाई सन्दर्भ बनाएकाले उसका बारेमा धेरै सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ। प्रस्तुत कथाले समाख्याता आफैलाई सन्दर्भ बनाएको छ। त्यसैले यस कथामा जीवनजगत्प्रतिको आत्मगत अभिव्यक्ति नै कथनीयताका रूपमा प्रस्तुत भएको पाइन्छ। यस कथामा समाख्याताले जीवनजगत्प्रति निराशावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको पाइन्छ र यही नै कथनीयताका रूपमा चित्रित रहेको छ। त्यस्तै प्रस्तुत कथामा मानवीय इच्छा, चाहना र यसको प्राप्तिको प्रयास कथनीयताका रूपमा आएको छ। यससँगै नारीअस्तित्व र सामाजिक बेथिति एवम् नारी अस्तित्वबोध पनि कथनीयताका रूपमा प्रस्तुत भएको छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

एबोट, पोर्टर एच. (सन् २००२). *द क्याम्ब्रिज इन्टरडक्सन टु न्यारेटिभ*. क्याम्ब्रिज, न्युयोर्क : रुटलेज।

गौतम, देवीप्रसाद. (२०६९). 'समाख्यानात्मक वाच्यत्व', *प्राज्ञिक संसार*, १/६, चैत्र, पृ. १-८।

गौतम, देवीप्रसाद. (२०७१). 'आख्यानमा समाख्याता'. *वाङ्मय*. १५/१५, वैशाख, पृ. १।

घिमिरे, कृष्णप्रसाद. र ज्ञवाली, रामप्रसाद. (२०५८). *आख्यानकार पारिजात*. काठमाडौं : हजुरको पुस्तक संसार।

220 'मैले नजन्माएको छोरो' कथाको समाख्यान विश्लेषण

- चाम्लिङ, पवन. (२०५४). पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू. ग्रन्थ तीन, सम्पा., सिक्किम : निर्माण प्रकाशन ।
- च्याटमन, सेमुअर. (सन् १९७८). *स्टोरी एन्ड डिस्कोर्स*. न्युयोर्क : कोर्नेल युनिभर्सिटी प्रेस ।
- जेने, जेर्ार्ड. (सन् १९८०). *न्यारेटिभ डिस्कोर्स : एन एस्से इन मेथड*. जेन.इ. लेविन, (अनु.), न्युयोर्क : कोर्नेल युनिभर्सिटी प्रेस, (सन् १९७२ मा मूल सामग्री प्रकाशित) ।
- पारिजात. (२०५४). पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू. ग्रन्थ तीन, सम्पा. पवन चाम्लिङ, सिक्किम : निर्माण प्रकाशन ।
- लुडर्निक. मोनिका. (सन् २००३). *द इन्टरडक्सन अफ न्यारेटोलजी*. लन्डन एन्ड न्युयोर्क : राउटेज ।
- बल, मिकी. (सन् सन् १९९७). *न्यारेटोलजी*. दोस्रो संस्क., टोरन्टो : युनिभर्सिटी अफ टोरन्टो प्रेस ।
- बरोनि, राफेल. (सन् २००७). *ल टेन्सियोन न्यारेटिभ*. सस्पेन्स, क्युरियोजिट सरप्राइज, पेरिस : सेविल ।
- ब्रुनर, जेरेमी. (सन् १९८६). *एक्चुअल माइन्डस्*. पोसिबल वर्डस्, क्याम्ब्रिज : हार्वर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
- ब्रुनर, जेरेमी. (सन् १९९१). *द न्यारेटिभ कन्स्ट्रक्सन अफ रियालिटी*. क्रिटिकल इन्क्वाइरी १८, १- २१ ।
- यान, म्यानफ्रेड. (सन् २०१७). *अ गाइड टु द थियरी अफ न्यारेटिभ*. युनिभर्सिटी अफ कोलगेन : इङ्लिस डिपार्टमेन्ट । <http://www.uni-koeln.de/~ameo/pppn.htm>.
- रायन, मेरी लाउरे. (सन् १९९१). *पोसिबल वर्डस्, आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स एन्ड न्यारेटिभ थियोरी*. इन्डियाना युनिभर्सिटी, ब्लुमिङ्टन एन्ड इन्डियाना पोलिस प्रेस ।
- रिम्मोन केनन, स्लोमिथ. (सन् १९८३). *न्यारेटिभ फिक्सन : कन्टेम्पोररी पोएटिक्स*. लन्डन : मेथ्युन ।
- रेग्मी, चूडामणि. (२०५१). *पारिजातको परिचय र मूल्याङ्कन*. काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- लन्सेर, सुसान एस. (सन् १९८१). *द न्यारेटिभ एक्ट : पोइन्ट अफ भ्यू इन प्रोज फिक्सन*. प्रिन्सटन : प्रिन्सटन युनिभर्सिटी प्रेस ।
- श्रेष्ठ, दयाराम. (२०५७). *नेपाली कथा (भाग-४)*. सम्पा., दोस्रो संस्क., ललिपुर : साभा प्रकाशन ।
- हर्मन, डेभिड, जन एन्ड मेरी लाउरे रायन. (सन् २००५). *रुटलग, इन्साइक्लोपिडिया अफ न्यारेटिभ थियोरी*. मरफिड ।